

LIBERALISMOAREN ALDEKO EUSKARAZKO SERMOI INPRIMATU BAT, HIRURTEKO LIBERALAREN GARAIAN (1820-1823)

1. Aurkezpena: berriz ere liberalismoaren aldeko euskarazko testuekin, baina berritasunekin

Artikulu honetan euskarazko testu bitxi bat azaldu nahi dugu, hain zuzen ere, *Tolosaco Santa Marian Urriaren ama-bost-garren egunean, milla zorzi-reun eta ogueigarren urtean, Don Francisco Maria Aranguren bertaco Vicarioac eguindaco platica* izenekoa. Testu inprimatua da; bertan adierazten denez, *Tolosan: Liburugille D. Juan Manuel la Lamaren Echean*; hala ere, ez da bat ere ezaguna, aurrerago aipatuko dugunez.

Esan bezala, testua sermoi bat da eta, dakigunez, euskaraz idatzitako halako testu asko eta asko gordetzen dira. Hortaz, bitxitasuna formatik baino, gaitik datorkio, izan ere, Espainiako erresuman 1820. urtean berrezarri zen errejimen liberalaren aldekoa da eta orduko kontu politikoaz ari da.

Gogoratzekoa da, Karmel aldizkari honetako aurreko ale baten antzeko testu bat jorratu genuela, honako izenburua zuen artikulu batean: «Cadizko Konstituzioaren aldeko sermoia euskaraz, hirurteko liberalaren garaian (1820-1823)»¹.

Oraingo honetan ikertzaile bi aritu gara, izan ere, Javier Esteban Ochoa de Eribek ere parte hartu du artikulu honen

¹ Gallastegi, C., «Cadizko Konstituzioaren aldeko sermoia euskaraz, hirurteko liberalaren garaian (1820-1823)», *Karmel*, 245, 2004, 39-58 orr.

idazketan². Javier Esteban Ochoa de Eribek berriki honakoak argitaratu ditu: «Una aproximación a la producción impresa en las tierras vascas al final del Antiguo Régimen»³, «Mucho más que un libro de bailes. Contextualizando socialmente el discurso de Guipuzcoaco Dantza (1824)»⁴ edo «La lengua del rey y las lenguas de sus reinos: por una historia social de las lenguas en la monarquía hispánica»⁵ eta, beraz, artikulua honetan jorratutako gaiarekin erabateko lotura du.

2. Testuingurua: euskal eliza eta liberalismoa XIX. mendean hasieran

Topikoak dio euskal elizaren joera XIX. mendean erabat tradiziozalea izan zela, salbuespenak salbuespen; laburpen modura, hauxe idazten du Coro Rubio historiagileak XIX. mendeko lehenengo urteetako egoera eta elizari buruz: «se inició en esta época un peligroso compromiso antiliberal y absolutista del clero vasco, que se reforzara durante el Trienio liberal (gure testuaren garaia) y explotará en 1833 (lehenengo karlistaldia)»⁶.

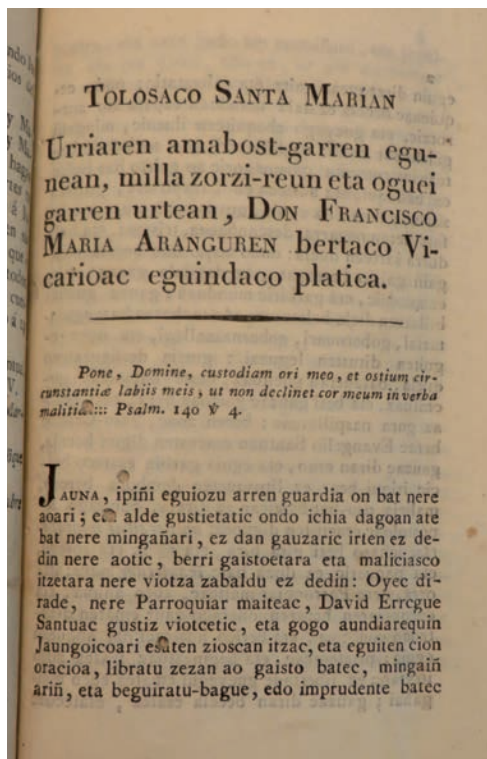
² Eusko Jaurlaritzaren inbestigatzaile bekaduna. Ekonomia, Industria eta Lehiakortasuna Ministerioaren hurrengo proiektuaren parte-hartzaile: HAR2013-48901-C6-4-R «El proceso de la modernidad. Actores, discursos y cambios, de la sociedad tradicional a la revolución liberal, s.XVI-1850», 2014-2017 urteak, HAR2013-48901-C6-R «Retos» izeneko proiektu koordinatua barmeko deialdiaren barne.

³ Lan honetan: García Fernández, Máximo (arg.), *Familia, cultura material y formas de poder en la España moderna. III Encuentro de jóvenes investigadores en Historia Moderna*, Fundación Española de Historia Moderna, Madril 2016, 667-677 orr.

⁴ Daniel Bermejorekin batera egindako lana; hurrengo aldizkarian argitaratua: *Revista internacional de los estudios vascos*, 60-1, 2015, 8-40 orr.

⁵ Lan honetan: Iglesias, J. J., Pérez, R. M. eta Fernández, M. F. (arg.), *Comercio y cultura en la Edad Moderna. Actas de la XIII Reunión Científica de la Fundación Española de Historia Moderna*, Universidad de Sevilla, Sevilla, 2015, 1587-1600 orr.

⁶ Rubio Pobes, C., *Revolución y tradición. El País Vasco ante la Revolución*

Hala ere, azken urteetan plazaratutako lan eta datuei esker, elizgizon euskaldun batzuen lana ezagutu dugu, betiere liberalismoaren ildotik⁷.

liberal y la construcción del Estado español, 1808-1868, Siglo Veintiuno de España Editores, Madril, 1996, 11. or.

⁷ Ikus, laburpen modura, gure artikulua: Gallastegui Aranzabal, C., «La difusión del Liberalismo en el País Vasco: de la *Carta Pastoral* de Luís de Borbón (1820) a *El liberalismo es pecado* (1887)», *Estudios de Deusto*, (ale berezia: *Homenaje al Profesor Don Pablo Lucas Verdú*) 51-1, 2003, 191-209 orr.

Oro har, hauek dira joera liberalaren euskarazko emaitzak XIX. mendearen hasieran:

- a) Luis de Borbon Espainiako Erregearen osaba eta Toledoko artzapezpikuak Konstituzioaren eta sistema politiko berriaren aldeko testu garrantzitsu bat argitaratu zuen, 1820ko martxoaren 15ean⁸. Artzapezpikuaren gutunak erregimen berriaren eta elizaren arteko bateragarritasuna aldarrikatzen zuen, hau da, liberalismoaren eta erlijioaren arteko bateragarritasuna. Luis de Borbonen hitzen ondotik, Fernando VII.aren adierazpena, martxoaren 10ekoa, zetorren. Testu horrek euskarazko argitalpena ere izan zuen, 1820an bertan, Bilbon: *Luis de Borbon, por la divina misericordia... / Luis de Borbon, Jaungoiciuaren onerichiz...* Argitalpen elebidun horren itzultzaile, Bizenta Mogel, testuak berak bukaeran dioenaren arabera («Traducida del romance al bascuence, por Doña Vicenta de Moguel»)⁹.
- b) Liberalismoak sistema politiko berriaren zabalkundea aurreikusi zuen. Hori dela eta, eskoletan erabiltzeko eskuliburuak idatzi ziren, katixima modura atonduta, umeez eraentza berria ezagutu zezaten. Gure inguruko eskoletan, gaztelaniazko aleez gain, euskarazkoak ere zabaldu ziren. Horien adibidea, Tolosan argitaratutako *Españiaco uritar constitucionalen cartilla civilia / Carti-*

⁸ Erdarazko testuak hainbat eta hainbat edizio izan zuen. Luis de Borbon pertsonaiari buruz, Rodríguez López-Brea, C. M., *Don Luis de Borbón, el Cardenal de los liberales (1777-1823)*, Junta de Comunidades de Castilla-La Mancha, Toledo, 2002.

⁹ Euskarazko testua gaur egungo liburu honetan irakur daiteke, Altzibar, X., *Bizkaierazko idazle klasikoak*, Bizkaiko Foru Aldundia, Bilbo, 1992, 339-351 or. Testuari buruzko xehetasunak, Urquijo, J., «Notas de Bibliografía Vasca. Carta Pastoral en vascuence del Primado de las Españas», *Revista Internacional de los estudios vascos*, 25, 1934, 678-682 orr. Egia esan, ezin dugu Bizenta liberalizat hartu, Luis de Borbonen itzulpena gorabehera; gertuago dago, antza, sasoi horretako Bilbon zegoen gune euskaltzaletik; gainera, Gabonetako bertsoak idatzi zituen eta horietako batzuk kontserbadoreak dira; azkenik, Bizkaiko erakunde publikoen zenbait paperen itzultzaile izan omen zen baina horren frogarik ez dago.

Illa civil del ciudadano español constitucional delakoa¹⁰. Gipuzkoako Aldundiak, 1820ko azaroaren 14ko zirkularraren bidez, liburutxoaren berri eman eta haren erabilera gomendatu zuen. Gure ustez, euskarazko itzulpenaren arduraduna apaiz bat izan zen¹¹.

- c) Badago bigarren katixima bat euskaraz, Konstituzioa eta egitura politiko berria umeen lehen eskoletan azaltzeko: *Jaquin-bide Iritarautia Española Neurquidaren edo Constitucio berriaren erara adrezatua*. Kasu honetan, aldiz, testuak ez zuen argia ikusi eta eskuizkribu modura ezagutu dugu gaur egun. Itzulpenaren egilea Mutiloako bikarioa, Jose Felix Amundarain Muxika dugu¹².
- d) Jose Felix de Amundarain abadea ere beste testu interesgarri baten egilea dugu¹³ Espainiako lege baten itzul-

¹⁰ *Españiaco uritar constitucionalen cartilla civila / Cartilla civil del ciudadano español constitucional*, Tolosa, Juan Manuel de la Lama, 1820. Testu elebidunaren transkripzioa Interneten ikus daiteke: <http://www.vc.ehu.es/gordailua>; euskarazko zatiaren transkripzioa paperean ere badago: *Españiako uritar konstituzionalaren kartilla zibila*, Hiria, Donostia, 2003.

¹¹ Ustezko egileari eta beste xehetasun batzuei buruz, ikus Gallastegui Aranzabal, C.: *Ibidem*, 201-202 orr.

¹² Eskuizkribuaren faksimila, *Jaquin-bide Iritarautia Española Neurquidaren edo Constitucio berriaren erara adrezatua Erritarren arguidorarako, gazteen icasbideraco eta Escolamaisuen usoraco. Erderatic Eusquerara itzulidu Apez Vicario D.D.J.J.A. Gipuztarrac. 1820n urtean*, Ararteko, Eusko Legebiltzarra / Parlamento Vasco, Vitoria-Gasteiz, 1991. Eskuizkribuaren egileari buruz, Ibisate, A., «El original castellano del *Jaquin-bide Iritarautia* del Dr. D. J. F. A», *Scriptorum Victoriense*, 39, 1992, 222-227 or.; Ibisate, A., «El Doctor Don José Felix Amundarain (Cegama 1755-Mutiloa 1825), autor del *Jaquin-bide Iritarautia* (1820)», *Boletín de la R.S.B.A.P.*, L, 1994-1, 159-169 orr.; San Martín, J., «Dr. D. Jose Felix Amundarain Mujika eta Cadiz-ko Konstituzio euskaratuaz zenbait ohar», *Egan*, L, 1998, 242-244 orr.; Idiakez, A. et al., *Jose Felix Amundarain Muxika (Zegama, 1755-Mutiloa, 1825), Goierriko Euskal idazle ezezaguna*, Goierriko Euskal Eskola Kultur Elkarte, Lazkao, 1998.

¹³ Penintsulako lege testu baten lehenengo itzulpena; ikusi: «La primera traducción al euskera de un texto parlamentario español», *Nomografía eta arau-idazketa elebiduna / Nomografía y corrección legislativa*, Deustuko

pena egin baitzuen. Testuak *Reglamento provisional para la Milicia nacional* delakoa ematen du euskaraz; 1820ko udan emandako araudi horren arabera, miliziaiko taldeak sortu behar ziren herriz herri; Amundarainen ekimenari esker posible izango zen ahozko mailan euskaraz antolatutako jarduera horri euskarazko oinarri idatzia ematea, baina testu hau, katiximarena bezala, argitaratu eta zabaldu gabe geratu zen, paper zaharren artean ahaztuta gaur egun arte.

- e) Artikulu honen hasieran gogora ekarri dugun sermoia, Martin de Galarragarena, eskuz idatzita. *Karmelen* jorratu genuen, esan bezala.
- f) Oraintxe aztertzen ari garen testua, hau da, joera liberal horren euskarazko beste emaitza bat, apaiz-sermoigile zinez liberal baten lana, alegia¹⁴.

3. Testu mota: sermoi politikoa

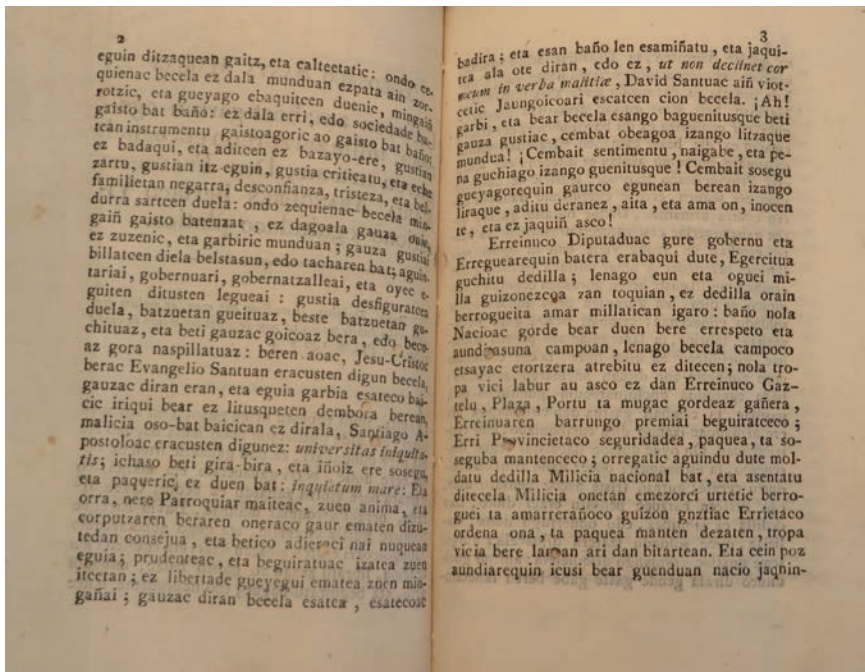
Batzuetan elizan emandako sermoietan erlijioaz gaindiko gaiak aipatu dira¹⁵. Hirurteko liberalean sermoien erabilera politikoa areagotu zen¹⁶ eta esku artean dugun euskarazko testua, dudarik gabe, joera horren barruan kokatzen da.

Unibertsitatea, Bilbo, 2009, 145-184 orr.

¹⁴ Aipatutako testu guztiak prosaz idatzita daude. Badira sasoi horretako bertsoak, liberal eta «serbilen» arteko liskarrei lotuak. Antonio Zavalak sasoi horretako bertso sorta bi dakartza, baina ez dira liberalak: «Markina, Xemeinta Etxebarrik irurak bat agur egiten deutse Konstituzioneko damiari» eta «*Donostian soldadu*»; Zavala, A., *Karlisten leenengo gerrateko bertsoak*, 2. arg., Auspoa, Tolosa, 1993.

¹⁵ Egido López, T., «Los sermones: retórica y espectáculo», Ribot García, L. A. eta Rosa L. de (koor.), *Trabajo y ocio en la época moderna*, Editorial Actas, Madril, 2001, 87-110 orr.; Egido López, T., «Sermones, oposición al gobierno y expulsión de los jesuitas. (Uso político de la predicación)», Franco Rubio, G. A. eta Pérez Samper, M. A. (koor.), *Herederas de Clío: Mujeres que han impulsado la Historia*, Mergablum, Sevilla, 2014, 139-154 orr.

¹⁶ Dufour, G., *Sermones revolucionarios del trienio liberal: 1820-1823*, Instituto de Cultura Juan Gil-Alber, Alacant, 1991.

Riegoren altxamenduaren ondorioz, Cadizko Konstituzioa berrezarri zen eta berehala hasi ziren araubide eta biziera liberalaren emaitzak. Gure gaiari dagokionez, Espainiako Gor- teek, 1820. urteko apirilaren amaieran, hurrengoa erabaki zu- ten: «todos los Curas Párrocos de la Monarquía, o los que hi- cieren sus veces, expliquen a sus feligreses en los domingos y días festivos la Constitución política de la Nación, como parte de sus obligaciones; manifestádoles al mismo tiempo las ven- tajas que acarrea a todas las clases del Estado, y rebatiendo las acusaciones calumniosas con que la ignorancia y la malignidad hayan intentado desacreditarla»¹⁷.

¹⁷ 1820ko apirilaren 20an emandako dekretua.

Beraz, pulpitutik, orduko komunikabide nagusitik, liberalismoaren aldeko hitzaldiak entzungo ziren¹⁸. Zein izan zen orduko apaizen jarrera? Gerard Dufourren ustez, hiru talde bereiz daitezke: «los prudentes, que jugaron a dos barajas, mostrándose constitucionales con los liberales y realistas con los serviles, hasta que la entrada en España de los Cien Mil Hijos de San Luís les evidencie el camino que habían de seguir»; bigarrez, «los que hicieron del púlpito el primer baluarte de la defensa del Trono y del Altar, y excitaron abiertamente al pueblo a declararse a favor del rey neto (o sea, absolutista)»; eta, azkenik, «el clero que anduvo francamente por la senda constitucional»¹⁹.

Euskal elizetan ere, Konstituzioaren abantailak eta onurak argitu eta azalduko ziren, batzuetan gogoz eta bihotzez, beste batzuetan, halabeharrez. Baditugu, kontrako jarreraren adibideak: Coro Rubioren esanetan: «La labor de oposición al régimen liberal se inició muy tempranamente, resistiéndose los párrocos a la lectura de la Constitución y a la publicación de las órdenes y decretos en la iglesia. Sólo tras un mandato expreso del obispo accedían a explicar el texto gaditano desde el púlpito, pero lo hacían buscando la hora de menor asistencia a misas o se expresaban de tal forma que más parecía la tribuna de un conspirador que la cátedra del Espíritu Santo»²⁰.

Eta egoera laburbilduz, Gipuzkoako orduko agintari nagusiaren (Villafuerteseko kondea) hitzak: «son en mayor número las que, con su silencio o con explicaciones en que no se di-

¹⁸ Apaizen eraginari buruz Felix Llanosek dio: «¿Podía haber arraigado este liberalismo en las poblaciones rurales? En algunos lugares, como Amézqueta o Segura hubo voluntarios entre molineros, boticarios, confiteros, cirujanos o carpinteros. Siempre dependiendo también del entusiasmo constitucional de algún clérigo local. Pero no fue el caso habitual», Llanos Aramburu, F., *El trienio liberal en Guipúzcoa (1820-1823)*, Deustuko Unibertsitatea, Donostia, 1998, 504-505 orr.

¹⁹ Dufour, G., *Ibidem*, 38-39 orr.

²⁰ Rubio Pobes, C., *Ibidem*, 21. or.

simula ser forzadas y no conformes con sus sentimientos, tienen a los sencillos feligreses en la ignorancia de las verdades que les importa saber y que apenas pueden saber por otro conducto que el de sus párrocos»²¹.

Esku artean daukagun testura bueltatuz, deigarriena ez da eduki politikoa, baizik eta duen izaera inprimatua. Oker ez bagaude, ez dago aurretik bakarka inprimatutako euskarazko sermoirik. Antzera gertatu zen gaztelaniazko ekoizpenarekin: mende hasieran (1800-1839), gertakizun politiko berriak direla medio, Bizkaian zazpi argitaratu ziren; Gipuzkoa, sei; eta Araban, zazpi.

Francisco Maria Arangurenen sermoian milizia nazionala aipatzen da. Sermoiak milizia horren alde egin nahi du eta sorrarazitako zenbait zalantza eta beldur uxatu (kontuan hartu behar da, gainera, hilabete batzuk arinago beste milizia mota bat sortu zela²²). Agintari liberalak honakoak azaltzen saiatu ziren: miliziak ez du zerikusik ejerzituaren deialdiekin eta miliziaren antolaketak euskal lurraldeetan zegoen defentsa sistemarekin lotura handia du²³. Francisco Maria Arangurenen sermoia ildo horretatik doa, irakurleak ikusiko duenez.

4. Euskarazko testuaren orduko zabalkundea eta gaur egungo kontserbazioa

Jarraian gure testuak duen beste bitxitasun bat aipatu nahi dugu. Izan ere, Francisco Maria Arangurek Tolosako²⁴ eliza ba-

²¹ Gipuzkoako Artxibo Orokorra, 1. 18 281 Esp., lan honetatik hartua: Portillo, J. M., *Los poderes locales en la formación del régimen foral. Guipúzcoa (1812-1850)*, EHU, Bilbo, 1987, 30. or.

²² Llanos Aramburu, F., *Ibidem*, 159-162 orr.

²³ Rubio Pobes, C., *Ibidem*, 19-20 orr.

²⁴ Tolosa liberalismoaren eragin-gune nabarmena izan zen. Esate baterako, sistema berriaren aldeko elkarteak sortu zen eta milizia nazional oparoa antolatu (Gil Novales, A., *Las sociedades patrióticas (1820-1823). Las libertades de expresión y de reunión en el origen de los partidos políticos*, 1. lib., Tec-

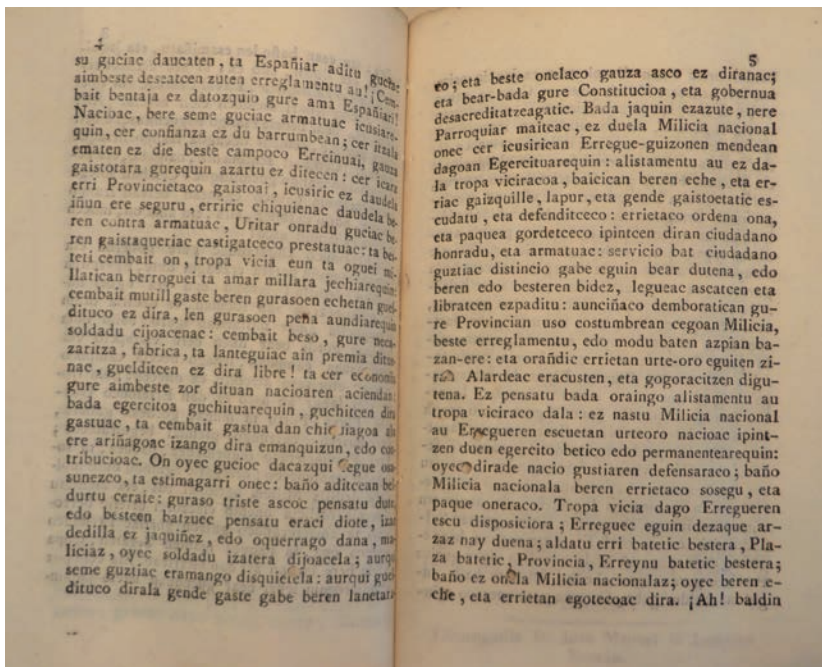
tean ahoz eman zuen sermoia eta Gipuzkoako orduko agintari nagusiari, Villafuerteseko kondeari²⁵, zabalkundea eman behar zitzaiola otu zitzaion. Esan eta egin. Gipuzkoako herrietara bidalitako zirkular batean –1820ko urriaren 16ko data du– sermoia goraiatu zuen, eta horrez gain, sermoiaren testu inprimatua erantsi zuen. Honela dio testuak:

En la Misa mayor del día de ayer oí al Vicario de esta Iglesia parroquial una esplicación sobre el objeto del establecimiento de la Milicia Nacional, en términos tan claros y acomodados a la inteligencia del pueblo en su idioma vascongado, que me pareció sería conveniente

nos, Madril, 1975, 203 or.; Llanos Aramburu, F., *Ibidem*, 244 or.). Frantzisko-tarren komentua ere aipagarria da; bertako fraide bat, Miguel Antonio Letamendi, konstituzioaren aldeko sermoigilea izan zen, orduko dokumentuetan esaten denez (ikus: Solaguren, C., *Los franciscanos vasco-cántabros en el siglo XIX: vicisitudes y nomenclador bio-bibliográfico*, Arantzazu, Oñati, 2007, 409-410 orr.; Madariaga Orbea, J., «Eclesiásticos liberales guipuzcoanos, 1820-1839», *Boletín de estudios históricos sobre San Sebastián*, 39, 2005, 314 or.; Tolosako Udal Artxiboa: SA N5 S1 L4 E1).

²⁵ Villafuerteseko kondeari buruz badago monografia bat: Cajal Valero, A., *“Paz y Fueros”. El Conde de Villafuertes. Guipúzcoa entre la “Constitución de Cádiz” y el Convenio de Vergara (1813-1839)*, Biblioteca Nueva, Madril, 2002. Cajalen liburuan hurrengo laburpena irakurri ahal dugu, entseguaren 21. orrialdean, Villafuerteseko kondearen bizitzari buruz: «El aristócrata tolosano Manuel José de Zavala, conde de Villafuertes, es una de las figuras más interesantes de Guipúzcoa, y por extensión de todo el País Vasco, en la primera mitad del siglo XIX. Además de varias veces Diputado General de la Provincia, Prócer del Reino en Madrid en 1834-1835, Corregidor Político (delegado del Gobierno) en Guipúzcoa en 1839-1840, el Conde de Villafuertes destaca por dos hechos significativos: fue la persona encargada de aplicar en Guipúzcoa la “Constitución de Cádiz”, durante los dos primeros periodos constitucionales de la historia española (1813-1814, 1820-1823); y en el tramo final de la guerra carlista de 1833-1839, fue miembro fundador de la “Junta de Bayona” formada por el Gobierno para apoyar la famosa Bandera “Paz y Fueros”, levantada en 1838 por el escribano Muñagorri con objeto de promover en el carlismo vasco el abandono de las armas y de la causa de Don Carlos a cambio de la confirmación de los Fueros».

difundir las mismas ideas por todos los pueblos (...) Habiendo, pues, pedido al citado digno y respetable Vicario, a quien invité verificase esta esplicacion, el original de su plática preparada en el corto termino de dos días, la he hecho imprimir por estar a satisfacción de mis deseos; y dirijo a V.S. [hemen herriaren izena doa] su exemplar para que cuide de dar la publicidad necesaria a unas ideas tan conformes al verdadero objeto del establecimiento de la Milicia Nacional.

Beraz, Gipuzkoako herri guztietara bidali zen euskarazko sermoi inprimituaren kopia.

Hala ere, eta gaur egunera etorritz, ez da testu bat ere eza-gutua. Ez da ohiko bibliografia lanetan edo katalogoetan ager-tzen²⁶, ezta literatura edo historia liburuetan. Horren atzean ideia liberalen arrakasta falta egon daiteke; alabaina izan zuen zabalkundea aintzat hartuta zinez harrigarria egiten zaigu.

Testuaren izaera dela eta, pentsatzekoa da bi lekutan aurki-tzeko aukera izango dugula: artxiboetan eta liburutegietan. Eta horrelaxe da. Artxibo edo agiritegiei dagokienez, Tolosako Udal Artxiboan, esaterako, badago ale bat; hauxe da signatura (gaz-telaniaz); S. E, N. n^o3, S. 2. L. 1, E. n^o3 (garaiko paperak biltzen duen liburukia da eta testua 162. orrialdetik aurrera dator; ber-tan, baita ere, lehen aipatutako zirkularra). Bestetik, liburute-gien kasuan, besteak beste, Nafarroako Liburutegi Nagusia ai-patu ahal dugu; signatura honekin testuaren kopia bat dago: FA(C^a) 2-21 (sermoiaren testua, bakarrik; zirkularra ez dator).

5. Testuaren hizkera eta hiztegia

Sermoiaren erabilitako gaiak berba berriak eskatzen zituen. Eta euskararen kasuan arazoa erakargarriagoa da, liburu ez er-lijiosoen gabeziaz ohartuz gero. Bestalde, esan behar, kon-tzeptu berriak erdaraz ezagutu eta ikasiko zituztela orduko herritar jantziek.

Irtenbideak bi ziren: maileguetara jotzea edo Larramendi-ren hiztegia erabiltzea (horren adibidea: José Félix de Amun-darainek sasoi horretan bai Konstituzioari buruzko azalpenen liburuan, bai miliziarri buruzko araudian Larramendiren hizte-

²⁶Ezagutzen dugun aipamen bakarra hauxe da: Fernández de Casadevan-te, M. D., *La imprenta en Guipúzcoa (1585-1850)*, ADI, Madril, 2015, 352. dokumentua.

gia erruz erabiltzen du²⁷; hala ere, berba berrien ondoan, mailegua jartzen du, azalpen modura).

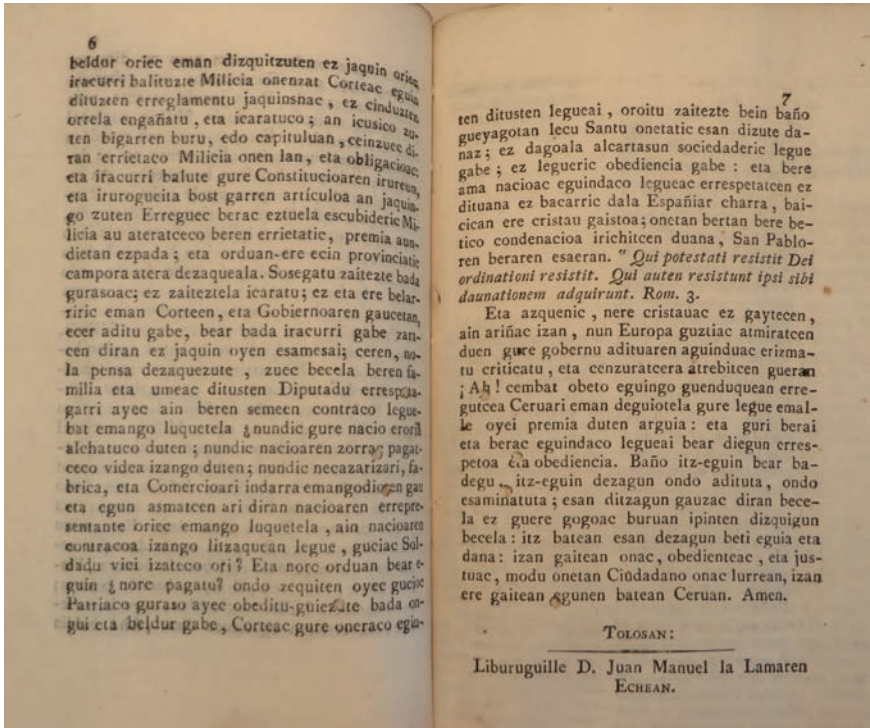
Gure testuari dagokionez, politikari dagozkion berbak topatzen dugu. Baina, oro har, ez da Larramendiren hiztegia erabiltzen, hau da, hiztegi hirukoitzaren eragina ez da nabarmentzekoa. Jarraian berba politiko garrantzitsuenen trataera jasoko dugu²⁸.

Erdarazko *ciudadano* delakoa behin baino gehiagotan agertzen da gure testuan. Sermoigileak esaldi batean Larramendik jasotako ordaina erabiliko du, maileguarekin ondoan jarri gabe, azalpen modura: «Uritar onradu guciac». Beste batzuetan –hiru aldiz, hain zuzen ere– gaztelaniazko mailegu hutsa agertzen zaigu: «ciudadano honradu, «ciudadano guztia, eta «Ciudadano onac».

Beste kontzeptu nagusiak direla eta, mailegua topatuko dugu, besterik ez. Horrela, «Corteac» (Larramendik «Urien batzarr» dakar), «Constitucioaren» (Larramendik «Neurquida» eta «Arauquida» dakartza), «Gobiernoaren» (Larramendik, besteak beste, «Erondea» eta «Gobernua» dakartza), «Diputadu» (Larramendik «Ecautua» dakar), «errepresentante» (Larramendiren hiztegian ez dator), «nacioaren» (Larramendik «Dierria» dakar), «milicia» (Larramendik, «Gudartea»), «erreglamentu» (Larramendik «Araudea», «Araua» eta «Adracaya» dakartza). Azkenik, bi kasutan euskarazko forma eta mailegua ipintzen ditu: «emanquizun, edo contribucioac» (Larramendik «Taldiquida» eta «Ambatquidea» dakartza) eta «buru, edo capituluan».

²⁷ Larramendiren hiztegiak esparru politiko eta juridikoan eskainitako baliabideei buruzko azterketa eta ondorengo eragina ezagutzeko ikusi: Gallastegi, C., Urrutia, A. eta Urrutia, E., *Larramendiren Hiztegegintza Juridikoa*, Deustuko Unibertsitatea, Bilbo, 2007.

²⁸ Erdarazko berbategi liberalari buruzko azterketa lan honetan: Seoane, M. C.: *El primer lenguaje constitucional español*, Editorial Moneda y Crédito, Madrid, 1968.

Bukatzeko, esamolde juridiko baten itzulpena aipatuko du-
gu: testuan «anciñaco demboratican gure Provincian uso cos-
tumbrean cegoan» esaten da (erdarazko «era uso y costumbre»
adierazteko).

6. Sermoiaren transkripzioa

Jarraian sermoiaren testua emango dugu inprimatu zen be-
zala:

TOLOSACO SANTA MARÍAN

Urriaren amabost-garren egunean, milla zorzi-reun eta ogeui garren urtean, DON FRANCISCO MARIA ARANGUREN bertaco Vicarioac eguindaco platica.

Pone, Domine, custodiam ori meo, et ostium circumstantiae labiis meis, ut non declinet cor meum in verba malitiae. Psalmi 140: 4.

Jauna, ipini eguiozu arren guardia on bat nere aoari; eta alde gustietatic ondo ichia dagoan ate bat nere mingañari, ez dan gauzaric irten ez dedin nere aotic, berri gaistoetara età maliciasco itzetara nere viotza zabaldu ez dedin: Oyec dirade, nere Parroquiar maiteac, David Erregue Santuac gustiz viotcetic, eta gogo aundiarequin Jaungoicoari esaten zioscan itzac, eta eguiten cion oracioa, libratu zezan ao gaisto batec, mingaiñ ariñ, eta beguiratu-bague, edo imprudente batec eguin ditzaquean gaitz, eta calteetatic; ondo cequienac becela ez dala munduaan ezpata ain zorrotzic, eta gueyago ebaquiteen (sic) duenic, mingaiñ gaisto bat baño: ez dala erri, edo sociedade batean instrumentu gaistoagoric ao gaisto bat baño: ez badaqui, eta aditcen ez bazayo-ere, gustian zartu, gustian itz eguin, gustia criticatu, eta eche familietan negarra, desconfianza, tristeza, eta beldurra satcen duela: ondo zequienac becela mingaiñ gaisto batenzat, ez dagoala gauza onic, ez zuzenic, eta garbiric munduan; gauza gustiai billatcen diela belstasun, edo tacharen bat; aguintariai, gobernuari, gobernatzalleai, eta oyec eguiten ditusten legueai: gustia desfiguratcen duela, batzuetan gueituaz, beste batzuetan guchituaz, eta beti gauzac goicoaz bera, edo be-

coaz gora naspillatuaz: beren aoac, Jesu-Cristoc berac Evangelio Santuan eracusten digun becela, gauzac diran eran, eta eguia garbia esateco baicic iriqui bear ez litusqueten dembora berean, malicia oso-bat baicican ez dirala, Santiago Apostoloac eracusten digunez: *universitas iniquitatis*; ichaso beti gira-bira, eta iñoiz ere sosegu, eta paqueric ez duen bat: *inquietum mare*: Eta orra, nere Parroquiar maiteac, zuen anima, eta corputzaren beraren oneraco gaur ematen dizutedan consejua, eta betico adieraci nai nuquean eguia; prudenteac, eta beguiratuac izatea zuen itcetan; ez libertade gueyegui ematea zuen mingañai; gauzac diran becela esatea, ésatecoac

Badira; eta esan baño len esamiñatu, eta jaquitea ala ote diran, edo ez, *ut non declinet cor meum in verba malitiae*, David Santuac aiñ viotcetic Jaungoicoari escatcen cion becela. ¡Ah! garbi, eta bear becela esango baguenitusque beti gauza gustiac, cembat obeagoa izango litzaque mundua! ¡Cembait sentimentu, naigabe, eta pena guchiago izango guenitusque! Cembait sosegu gueyagorequin gaurco egunean berean izango liraque, aditu deranez, aita, eta ama on, inocente, eta ez jaquiñ asco!

Erreinuco Diputaduac gure governu eta Erre-guearequin batera erabaqui dute, Egercitua guchitu dedilla; lenago eun eta ogeui milla guizonexcoa zan toquian, ez dedilla orain berrogeita amar millitican igaro: baño nola Nacioac gorde bear duen bere errespeto eta aunditasuna campoan, lenago becela campoco etsayac etortzera atrebitu ez ditecen; nola tropa vici labur au asco ez dan Erreinu-

co Gaztelu, Plaza, Portu ta mugac gordeaz gañera, Erreinuaren barrungo premiai beguiratceco; Erri Provincietaco seguridadea, paquea, ta soseguba mantenceco; orregatic aguindu dute moldatu dedilla Milicia nacional bat, eta ansetatu ditecela Milicia onetan emezorci urtetic berroquei ta amarrerañoco guizon guztiac Errietaco ordena ona, ta paquea manten dezaten, tropa vicia bere lanean ari dan bitartean. Eta cein poz aundiarequin icusi bear guenduan nacio jaquinsu guciac daucaten, ta Españiar aditu guciac aimbeste deseaten zuten erreglamente au! ¡Cembat bentaja ez datozquio gure ama Españiari! Nacioac, bere seme guciac armatuac icusiarequin, cer confianza ez du barrumbear; cer itzala ematen ez die beste campoco Erreinuai, gauza gaistotara gurequin azartu ez ditecen: cer icaira erri Provincietaco gaistoai, icusiric ez daudela iñun ere seguru, erriric chiquienac daudela beren contra armatuac, Uritar onradu guciac beren gaistaqueric castigatceco prestatuac: ta besteti cembait on, tropa vicia eun ta oquei millatican berroquei ta amar millara jechiarequin: cembait mutill gaste beren gurasoen echetan gueldituco ez dira, len gurasoen pena aundiarequin soldadu cijoacenac: cembait beso, gure necazaritza, fabrica, ta lanteguiac ain premia dituenac, guelditcen ez dira libre! ta cer economia gure aimbeste zor dituan nacioaren aciendan: bada, egercittoa guchituarequin, guchitcen dira gastuac, ta cembait gastua dan chiquiagoo ala ere ariñagoac izango dira emanquizun, edo contribucioac. On oyc gucioc dacazqui legue osasuneczo, ta estimagarri onec: baño aditcean beldurtu cerate: guraso triste ascoc pensatu dute, edo besteen batzuec pensatu

eraci diote, izan dedilla ez jaquiñez, edo oquerra-
go dana, maliciaz, oyec soldadu izatera dijoacela;
aurqui seme guztiac eramango disquietela: aurqui
gueldituco dirala gende gaste gabe beren lanetara-
co; eta beste onelaco gauza asco ez diranac; eta
bear-bada gure Constitucioa, eta gobernua desa-
creditatzeagatic. Bada jaquin ezazute, nere Parro-
quiar maiteac, ez duela Milicia nacional onec cer
icusirican Erregue-guizonen mendean dagoan
Egercituarequin: alistamentu au ez dala tropa vici-
racoa, baicican beren eche, eta erriac gaizquille,
lapur, eta gende gaistoetatic escudatu, eta defen-
ditceco: errietaco ordena ona, eta paquea gorde-
tceco ipintcen dirán ciudadano honradu, eta ar-
matuac: servicio bat ciudadano guztiac distincio
gabe eguin bear dutena, edo beren edo besteren
bidez, legueac ascaccen eta libratcen ezpaditu:
aunciñaco demboratican gure Provincian uso cos-
tumbrean cegoan Milicia, beste erreglamenteu, edo
modu baten azpian bazan-ere: eta orañdic errietan
urte-oro eguiten ziran Alardeac eracusten, eta go-
goracitzen digutena. Ez pensatu bada oraingo alis-
tamentu au tropa viciraco dala: ez nastu Milicia
nacional au Erregueren escuetan urteoro nacioac
ipintzen duen egercito betico edo permanenteare-
quin: oyec dirade nacio gustiaren defensaraco; ba-
ño Milicia nacionala beren errietaco sosegu, eta
paque oneraco. Tropa vicia dago Erregueren escu
disposiciora; Erreguec eguin dezaque arzaz nay
duena; aldatu erri batetic bestera, Plaza batetic,
Provincia, Erreynu batetic bestera; baño ez onela
Milicia nacionalaz; oyec beren eche, eta errietan
egotecoac dira. ¡Ah! baldin beldur oriec eman diz-
quitzuten ez jaquin oriec iracurri balituzte Milicia

onenzat Corteac eguin dituzten erreglamentu jaquinsuac, ez cinduzten orrela engañatu, eta icaratuco; an icusico zuten bigarren buru, edo capituluan, ceinzuec diran errietaco Milicia onen lan, eta obligacioac: eta iracurri balute gure Constitucioaren irureun, eta irurogueita bost garren articuloa an jaquingo zuten Erreguec berac eztuela escubideric Milicia au ateratceco beren errietatic, premia aundietan ezpada; eta orduan ere ecin provinciatic campora atera dezaqueala. Sosegatu zaitezte bada gurasoac; ez zaitezte icaratu; ez eta ere belarriric eman Corteen, eta Gobiernoaren gaucetan, ecer aditu gabe, bear bada iracurri gabe zartcen diran ez jaquin oyen esamesai; ceren, nola pensa dezaquezute, zuec becela beren familia eta umeac ditusten Diputadu errespeta-garri ayec ain beren semeen contraco legue bat emango luquetela ¿nundic gure nacio eroria alchatuco duten; nundic nacioaren zorrac pagatceco videa izango duten; nundic necazarizari, fabrica, eta Comercioari indarra emango dioten gau eta egun asma-tcen ari diran nacioaren erre-presentante oriec emango luquetela, ain nacioaren contracoa izango litzaquean legue, guciac Soldadu vici izateco ori? Eta norc orduan bear eguin ¿norc pagatu? ondo zequiten oyec gucioc Patriaco guraso ayec obeditu guiezute bada ongui eta beldur gabe, Corteac gure oneraco egiten ditusten legueai, oroitu zaitezte bein baño gueyagotan lecu Santu onetatic esan dizute danaz; ez dagoala alcartasun sociedaderic legue gabe: ez legueric obediencia gabe: eta bere ama nacioac eguindaco legueac errespeta-tcen ez dituana ez bacarric dala Españiar charra, baicican ere cristau gaistoa; onetan bertan bere

betico condenacioa irichitcen duana, San Pabloren beraren esaeran. “Qui potestati resistit Dei ordinationi resistit. Qui autem resistunt ipsi sibi damnationem adquirunt. Rom. 3.

Eta azquenic, nere cristauac ez gaytecn, ain ariñac izan, nun Europa guztiac atmiratcen duen gure gobernu adituaren aguinduac erizmatu criticatu, eta cenzuratcera atrebitcen gueran ¡Ah! cembat obeto eguingo guenduquean erregutcea Ceruari eman deguiotela gure legue emalle oyei premia duten arguia: eta guri berai era berac eguindaco legueai bear diegun errespetoa eta obediencia. Baño itz-eguin bear badegu, itz-eguin dezagun ondo adituta, ondo esaminatuta; esan ditzagun gauzac diran becela ez guere gogoac buruan ipinten dizquigun becela: itz batean esan dezagun beti eguia eta dana: izan gaitean onac, obedienteac, eta justuac, modu onetan Ciudadano onac lurrean, izan ere gaitean egunen batean Ceruan. Amen.

TOLOSAN:

Liburugille D. Juan Manuel la Lamaren

ECHEAN.

Cesar Gallastegi eta Javier Esteban Ochoa de Eribe